

UNA NOVEL·LA HISTÒRICA AMBIENTADA A LA MARINA

Jesús Moncho: La pols i el desig
(Premi "Ciutat de Valencia-Constantí Llombart" de narrativa).
EDICIONS BROMERA. ALZIRA, 2001

Josep-Lluís Rico

El gènere i el subgènere

La pols i el desig és una novel·la històrica basada en fets reals, fins el punt d'esdevenir la crònica novel·lada d'un temps (el tercer quart del segle XIX), en un espai concret (la comarca de La Marina Alta, en especial Pedreguer i Dénia) i centrada sobretot en la peripècia vital d'un personatge, el protagonista: Josep Tomàs i Garcia, 1835-1875, àlies Colau de la Tona.¹

A la fi de l'obra, en l'apartat dels "Reconeixements", adverteix l'autor: "A partir d'unes dades biogràfiques dels principals protagonistes i sobre la realitat socio-econòmica i històrica de l'època, ha estat construïda aquesta obra de ficció literària, que posseeix de real tot allò que el meu compromís amb la terra i la Història m'obliga, i posseeix de ficció tot el que les exigències narratives em proposaven".

—Es tracta, doncs, d'una narració "de ficció impura", per la importància que hi té allò real: llocs, personatges, esdeveniments; en oposició a la novel·la "pura", íntegrament fictícia (o quasi), en el sentit d'inventada². Hem d'assenyalar, però, algunes característiques peculiars, com són, d'una banda, una tremenda visió antipanoràmica on la passió pel detall, la

¹ En una ressenya sobre *Revenja* (Josep-Lluís Rico, "Un petit i vigorós fresc de l'actualitat", *L'Aiguadolç* núm. 26, Tardor 2000), llibre de relats de Jesús Moncho, em referia a *La terra crema* com una obra on aquest autor emprava la tècnica del narrador omniscient. Cal dir que aquesta novel·la, reescrita, passa a anomenar-se *La pols i el desig*, apel·latiu amb el qual guanyà el Premi de Narrativa en València "Constantí Llombart" en la darrera edició dels Premis "Ciutat de València".

² És pràcticament impossible que una novel·la siga totalment fictícia, ja que ha de tenir algun correlat real (en el sentit, és clar, d'històric i biogràfic). Així, encara que els personatges, les accions i l'espai siguen inventats, és difícil que no aparega en algun moment qualsevol tret de, per exemple, la biografia de l'autor o esdeveniments reals que aquest ha viscut o que coneix. Serà "pura" aquella en la qual domina allò fictici (com és el cas de *L'últim roder* de Josep Franco: novel·la històrica de ficció pura), i "impura" aquella en què existeix un llast important de realitat viscuda (com és el cas de la narració que comentem: novel·la històrica de ficció impura).

minuciositat, el retrat d'allò quotidià, el to reposat enemic del sumari narratiu i procliu a la desacceleració del relat, assoleixen una importància desacostumada en aquesta mena d'obres³.

De l'altra, tenim el grau d'impuresa, de no ficció, que acabem d'assenyalar, és a dir, el pes d'allò real, verídic, biogràfic i històric. La novel·la vol ser una crònica el més fidel possible de la realitat i de la història, malda per rescatar els fets del passat, la vida dels personatges, el més aproximat possible a com s'esdevingueren. Açò accentua el realisme. Ara bé, en no haver viscut els fets que narra, l'autor ha d'emprar dosis de ficció considerables⁴.

Verisme i documentació

El correlat real o verídic, el detallisme i la importància que hi té allò més quotidià, fan d'aquesta una novel·la, repetim, ben particular. En concret, elements com el detallisme i el gust per la quotidianitat tenen un paral·lelisme, segurament conscient, amb el tractament que dona a la Història una tendència actual anomenada Micro-història⁵.

L'autor ha fet, sense dubte, un gran esforç de documentació. A banda de la coneixença d'algunes dades biogràfiques dels personatges més importants, s'hi observa un treball ingent a l'hora d'amerar-se de la realitat socio-econòmica i històrica de l'època, fites importantíssimes per delimitar el caràcter de l'obra. Així, aquesta es veu enriquida per contínues al·lusions a l'organització de la societat decimonònica que es veu retratada i als seus usos i costums: el teixit de la palma, les moreres i la seda, l'explotació del raïm per al vi o la pansa, el transport en carro, la vestimenta, les festes locals, el santerisme hipocràtic, l'influx de la religió...

Pel que fa a l'aspecte històric, rellevant no solament per ell mateix sinó també per la influència decisiva que exerceix sobre els personatges, vertebrada l'obra de manera precisa i equilibrada: ni és escamotejat, com en

³ Aquest és el to general. Naturalment, el narrador fa servir el sumari narratiu i l'acceleració del relat en alguns fragments.

⁴ Podem pensar que l'autor, com el personatge del "ti Jaume", coneix profundament els fets, la biografia dels personatges. No és així, però. Hi ha, com m'ha comunicat Jesús, una recreació lliure dels esdeveniments a partir d'unes poques dades biogràfiques dels personatges i de la documentació històrica. De manera que l'ambientació lliure, imaginada, inventada, té un pes important. Açò, tanmateix, no contradiu el que apuntem en la nota número sis.

⁵ La Micro-història vol apropar-se a la Història no com un fil que presenta les elits dirigents o com una visió parcial de la realitat, ans clava una mirada més globalitzadora en la societat o els esdeveniments que analitza per tal d'observar-hi tots els aspectes i així desvetllar en la seua totalitat la vida de les persones i dels grups socials.

algunes novel·les considerades històriques, ni el seu paper és excessiu⁶.

El marc històric és la segona meitat del segle XIX, quan la terra passa a mans dels llauradors després de la Desamortització. Açò s'ha aconseguit en virtut d'un pacte amb els antics senyors (els comtes de Cervelló). De l'agricultura de manutenció hom vol passar a la mercantil (venda o exportació). Naix el monocultiu (explotació de la pansa). Existeix la necessitat d'acabar amb impostos i gravàmens d'origen autàrquic feudal (consums, portatges i barcatges), els quals encareixen abusivament les mercaderies. També hi ha un intent de canviar les estructures sociopolítiques antigues: la Democràcia i la República com alternatives a la Monarquia. Hom pretén, així mateix, l'abolició de l'exèrcit obligatori i les quintes.

La reina Isabel II governa despòticament. El 29 de setembre de 1868, després de la batalla d'Alcolea, en què el general Serrano derrota les tropes monàrquiques, s'esdevé la jornada revolucionària coneguda com "La Gloriosa". Isabel II s'exilia. Hi ha un Govern provisional i una nova Constitució on es proclamen les llibertats públiques.

Amb Amadeu de Savoia en el tron, es produeix la Tercera Guerra Carlina. El 1873 hom proclama la República, i un mes després hom li dona el caràcter de Federal. Esdevé un fracàs perquè ningú no la recolza, ni tradicionalistes, ni monàrquics, ni progressistes, ni tan sols republicans. Es produeix un alçament cantonalista, per tal d'implantar l'ideal republicà revolucionari, que és esclafat per l'exèrcit⁷. S'esdevé a continuació un Colp d'Estat protagonitzat pel general Pavia, i el desembre de 1874 és proclamada la Monarquia d'Alfons XII. Tot seguit apareix la Llei de Fugues, que acabarà eliminant els roders que quedaven, entre ells el Colau de la Tona⁸.

Més tard hom instauraria la Restauració, la tornada al caciquisme, als consums, a les quintes... Fet que suposarà la desfeta dels ideals dels republicans, del poble, dels roders, del Colau.

---

⁶ Hem de tenir en compte que Jesús Moncho és llicenciat en Història (encara que és, de sempre, professor de Llatí). És, però, el Moncho narrador el responsable que les dades històriques estiguen tan ben tractades i tan ben encabides dins l'obra.

⁷ Els republicans federalistes s'havien quedat sols cont'ra monàrquics, carlins i progressistes. Fins i tot contra els republicans formals (Castelar, Salmerón, Pi i Margall), que no s'avenien a aplicar l'ideal revolucionari.

⁸ En aquesta època, hi ha dos tipus de roders o bandolers: els qui han de fugir de la justícia per un delictes del qual són –generalment– innocents, i aquells qui han esdevingut uns proscrips en haver lluitat en el bàndol republicà o revolucionari contra les forces monàrquiques o conservadores. *El Colau* és d'aquesta mena, seria per tant un bandoler polític, revolucionari, i en això connecta amb el "maquis" de la postguerra.

L'estructura

Quant a l'estructura narrativa, l'obra discorre a través de vint-i-set capítols precedits d'un fragment inicial. Aquest fragment a mode de preàmbul ens presenta un narrador-personatge que parla (naturalment) en primera persona⁹.

Quan aquest personatge es troba entrevistant el "ti Jaume", nét d'un dels membres de la banda del *Colau*, conclou aquest episodi que transcorre en l'actualitat. Seran les paraules del "ti Jaume" les que invocaran i faran reviure el passat, aquella història que "roman gravada en aquesta terra, en aquest cel, en aquesta llum...", en un *flash-back* que no es produeix en la ment de cap personatge, sinó que és la pròpia història que reviu de forma espontània a partir del primer capítol.

Hi som ara al segle XIX. La veu ha canviat a la d'un narrador omniscient. La banda del *Colau* fa via de tornada al Seguili, el seu recer i cau, on s'esdevindrà un ajustament de comptes, un terrible ajustament de comptes per motiu de la traïció contre el *Colau*. És la tècnica de començar pel desenllaç, ja que al segon capítol coneguem el *Colau* sent encara un infant. A partir d'ací, ja trobem una successió linial d'esdeveniments, que aniran de la infantesa del protagonista al seu èpic i heroic final.

No cal dir que els diversos episodis –que no es corresponen forçosament amb els capítols– es troben separats per el·lipsis que s'empassen més o menys temps de la història, de vegades dissimulades pel resum o l'acceleració extrema: "Els anys rodaren", (cap. IV).

Aquesta estructura és, doncs, la d'una novel·la que adopta les maneres narratives del realisme decimonònic (linialitat, el·lipsis, diàleg en estil directe, canvis continus del punt de vista del narrador), tot enriquant-les, però, amb fórmules narratives més recents, com són la manipulació de l'ordre dels fets-trencament de la linialitat- per part del narrador (hi ha a l'inici dues retrospeccions seguides), l'esmerç de l'estil indirecte lliure (el narrador fa seues les paraules del personatge), la mirada del narrador tot instal·lant-se de sobte en el futur ("Josep de la Tona després contaria...", cap. XIX), o el canvi sobtat de la primera (fragment inicial) a la tercera persona (tota la resta de l'obra).

---

⁹ Es tracta d'un jove historiador mallorquí que, passant per Gata, arriba a Pedreguer per documentar-se sobre el món dels rodors a fi d'elaborar la seua tesi doctoral.

Elements temàtics

En parlar del bandolerisme és inevitable relacionar l'obra que ens ocupa amb la novel·la *L'últim roder*, de Josep Franco¹⁰. Cal advertir, però, que ambdues novel·les, tan diferents, només coincideixen en l'època que rescaten i en el fet de plasmar la vida de sengles roders.

Hi ha notables diferències quant a l'estructura narrativa i quant a l'estil. La narració de Franco no té l'exuberància lingüística ni el detallisme que té la de Moncho. Precisament, l'estructura de *L'últim roder* és més realista que la de *La pols i el desig*; tot i que, al remat, l'obra que té com a protagonista Eugeni el Frare és una novel·la amb plantejaments romàntics; mentre que la que té com a protagonista el Colau, tot i tenir una estructura més moderna, s'acosta a dissenys més realistes.

El to més reposat i descriptiu, antipanoràmic i assaonat, de *La pols i el desig*, contrasta amb el ritme quasi frenètic i la visió panoràmica de la ficció de Franco. Com assenyala Salvador Bataller¹¹, aquest estil del suecà fa que es desdibuixen les pròpies fites de la narració i, en accentuar-se el caràcter de ficció, els fils de les titelles que mou queden sovint a la vista.

El text de Moncho esdevé una còpia més fidel de la realitat, si més no molt més minuciosa, i no pel fet de presentar un heroi pouat de la realitat, sinó per l'alé que exhala la pròpia veu narrativa. De manera que retrata la vida de forma més immediata i creïble. Una altra diferència substancial és el protagonisme dels fets històrics: mentre que en la novel·la de Moncho aquests tenen un protagonisme destacat, en *L'últim roder* són un ressò llunyà a penes esmentat.

Sí que hi ha coincidències quant a la fi truculenta d'ambdós herois. Si bé la mort d'Eugeni el Frare, en tant que intervé un destí ja vaticinat¹², té característiques pròpies de la tragèdia. Mentre que la fi del Colau, en ser el resultat d'una traïció, s'acosta més al drama. Ambdós personatges representen els valors positius del ser humà: la honradesa, la justícia, la llibertat, la solidaritat. Tot i que el Colau és més íntegre, mentre que Eugeni el Frare té algunes característiques que el fan emparentar amb els personatges típics de la picaresca. En tots dos casos aquests valors s'ensorren davant un món en crisi on dominen, precisament, els valors

---

¹⁰ Josep Franco, *L'últim roder*, Edicions Bromera, València, 1986. És, segons sembla, el gran bestsèler de la narrativa valenciana.

¹¹ *Ibid.*, "Introducció", p. 22.

¹² A través de la bonaventura d'una gitana a meitat de l'obra. A la fi es complirà aquesta predicció. Serà Remeiets, sempre enamorada d'Eugeni, qui li donarà mort. Ara bé, en aquest acte no hi ha traïció, potser sí venjança. Remeiets simbolitza el destí.

negatius contraris. És el típic enfrontament entre els valors materials i els espirituals amb el triomf dels primers¹³.

La lluita contra aquests valors negatius i l'extinció final és un element comú, amb una diferència substancial. Eugeni el Frare és un arquetipus que representa un romanticisme desenganyat¹⁴; esdevé una mena de titella que encarna el fracàs dels somnis revolucionaris, típicament romàntics, de justícia, llibertat i dignitat humana. En un context més actual, representa la debacle dels valors més progressistes: no hi ha possibilitat de canviar un món on allò que domina no és l'amor ni la solidaritat, sinó l'egoisme i el propi interès¹⁵. La mort d'Eugeni, però, simbolitza la seua desfeta. Investida d'una dignitat colossal, la fi del Colau -i ací es troba la diferència- és un mer accident, no fa una altra cosa que sublimar-lo, mitificar-lo, afirmar el seu triomf. El de Pedreguer encarna, en una visió més positiva¹⁶, la passió èpica que empenta l'heroi cap a la lluita desigual que suposa d'enfrontar-se a la injustícia, a les convencions caduques, al poder corrupte. La traïció del Colau, traït segurament per un company, percaçat pels fusells d'aquells qui representen l'ordre, és ben simbòlica. L'altruisme -o, simés no, la lluita per la justícia social i la llibertat- que és pagat amb traïció el tornen angèlic, quasi el deïfiquen, al Colau. La cita manllevada a V. Blasco Ibáñez (*La paella del roder*) que clou l'obra, s'encarrega de dir-ho d'una altra manera: "Redéu, així moren els homes que són homes".

En açò no volem dir que el personatge de Jesús Moncho siga més vàlid ni més encertat que el de Josep Franco. Sí que és, ho hem apuntat, més íntegre i la visió que se'n desprén és més èpica, més positiva i esperançadora: encara que la realitat malde per anorrear la grandesa de l'ànima de l'heroi, res no podrà tombar la seua fe en la lluita per una causa, per més perduda que siga aquesta. La història en farà justícia. Mentrestant, però, l'heroi ha de cavalcar fins a la fi.

La diferència bàsica entre ambdós herois rau en el fet que el *Colau* és un revolucionari convençut, amb un ideari i uns valors ben sòlids. Eugeni

---

¹³ Josep Franco, *op. cit.*, p. 18.

¹⁴ *Ibid.*, p. 18. Un pessimisme que va més enllà de la poc il·lusionant ensems que sincera visió que representa un heroi arquetípic de l'idealisme abstracte com és el Quixot.

¹⁵ O, per dir-ho amb les paraules de Salvador Bataller: "la impossibilitat d'aconseguir el triomf en la lluita per una vida, per un món millor, on són culpables igualment l'individu, la societat i el mateix destí" (*Ibid.*, p. 18).

¹⁶ Em comentava Jesús Moncho que la seua és una novel·la "de prova" (de *queste*), on el protagonista i els seus companys volen canviar tot un entramat social, econòmic i polític; amb el resultat que fracassen, contràriament al que és habitual en els herois d'aquesta mena d'obres, els quals solen reeixir. Cal observar que el fracàs del *Colau* i dels seus és material, no espiritual ni ideològic. En una i en altra obra aquells qui realment fracassen als nostres ulls són els cacs i els traïdors: el senyor Corb, Antoniet, el Forata...

el Frare, més escèptic, és troba en el bandolerisme revolucionari com per accident, sense autèntiques conviccions polítiques. En resum, la diferència fonamental entre ambdues obres, tocant a l'aspecte que estem comentant, és que en la de Franco el fracàs revolucionari està consumat, tancat, sense cap esperança. Mentre que en la de Moncho el procés resta obert, hi ha esperança, la lluita continua.

La forma

Diu l'autor als "Reconeixements": "Aquesta obra vol ser un reconeixement a la terra, als hòmens i a les dones de La Marina Alta, la meua terra". I, en efecte, la novel·la està amerada d'un baf que fa palés aquest amor a la terra i a la seua gent. A més a més, encara que no ho diu, també és un homenatge a la nostra llengua, en especial a la varietat dialectal de La Marina Alta¹⁷.

Jesús Moncho és ja un narrador experimentat que domina la sintaxi, que posseeix un cabal lèxic admirable i que, com hem dit abans, és capaç de presentar-nos una estructura narrativa molt atractiva. És en aquesta novel·la, però, on empra un lèxic d'una extraordinària riquesa i precisió; tan excepcional i acurat és el seu esmerç que, ens atrevim a dir, converteixen Moncho en l'únic autor valencià fins ara comparable a Enric Valor en aquest aspecte.

Hi aconsegueix barrejar sense xerrics allò popular i allò culte. Els particularismes emprats sovint ultrapassen les fites de la normativa, cosa disculpable en una creació on l'embranchida folclòrica i localista esdevé fonamental. Potser haguera pogut optar per circumscriure l'ús de dialectalismes als diàlegs, tot fent passar la veu del narrador pel garbell de la norma. Ara bé, hem de pensar que, d'haver-ho fet, els termes normatius, gens necessitats de fixació, hagueren barrat el pas a una allau de formes locals tan belles com úniques, i no fixades.

És clar que dels dos eixos narratius, açò és, història i discurs, el responsable de la vessant estètica és el segon. Aquesta novel·la és una mostra que el discurs, la manera com és contada la història, és fonamental a l'hora de ponderar la qualitat d'un producte literari. Així els esdeveniments més quotidians o intrascendents (història), impregnats d'eixa passió pel llenguatge i d'eixa dèria per contar coses, i fer-ho de forma elegant i acurada (discurs), assoleixen una dimensió narrativa

---

¹⁷A la fi de l'obra hi ha un glossari amb els localismes emprats.

extraordinària. Perquè, efectivament, més que allò que es conta, importa de quina manera es conta¹⁸.

Una novel·la completa

Tot el que ha estat dit fins ara ens porta a concloure que som davant una novel·la força aconseguida. Una novel·la històrica que mostra un equilibri encertat entre allò quotidià i allò històric, que empra una tècnica i una estructura narrativa riques, que exhibeix un llenguatge exuberant, que es veu enriquida per una temàtica interessant, amena i atractiva.

Hem parlat de realisme i, comptat i debatut, hi ha unes maneres realistes que assagen un procés mimètic de resultats reeixits, semblants als aconseguits per Enric Valor en el *Cicle de Cassana*, un efecte pràcticament inèdit en la narrativa valenciana del segle XX. No obstant això, i connectant amb el que deiem abans sobre els elements temàtics, hem de reconèixer que darrere la gestació d'aquesta novel·la hi ha una embranzida que podem considerar de caire romàntic, i que naix d'una passió diversa: l'amor a la terra i a la llengua pròpies, a la Història, als grans valor humans com són la llibertat, la justícia... L'autor, convertit en narrador, malda per no prendre partit per tal de preservar el realisme i l'objectivitat. Ho aconsegueix en no fer notar la seua presència i en estalviar-se judicis i opinions. No així, però, en la tria dels materials narratius que ens presenta.

Tenim ja, doncs, un parell d'elements que separen l'obra del realisme decimonònic: el que acabem d'assenyalar i l'esmentat més amunt que atenia a l'estructura narrativa complexa. A açò hem d'afegir un gust per allò popular i folclòric, fenomen que és de filiació modernista. També és més típic d'aquest corrent eixa recerca de la poeticitat i de l'efecte estètic que trobem en molts fragments de *La pols i el desig*.

Sabem que el punt de trobada entre el romanticisme i el realisme és el modernisme, si bé aquest corrent és ans que res un romanticisme¹⁹. Dir a aquestes altures que és aquesta una narració de caire modernista seria, a més d'un anacronisme, un error. *La pols i el desig* és una creació que en tot cas seguiria paràmetres "postmoderns", per la seua complexitat, el seu sincretisme, el seu pouar d'ací i d'allà. Tot açò, sense deixar d'exhibir una sòlida unitat de conjunt.

¹⁸ Notem que la descripció, l'element narratiu més complicat i el que més efecte estètic pot produir, és una espècie de discurs sense història.

¹⁹ "Un romanticisme saludablement penetrat de realitat", en paraules de Joan Maragall.

Es tracta d'un producte novel·lístic que travessa el llindar inacabable de la mediocritat, per entrar en eixe estatge, el de la qualitat indiscutible, que només és visitat -de moment- per un nombre molt reduït dels nostres autors. A més d'Enric Valor i Joan Francesc Mira, no podem oblidar-hi algunes obres d'autors com Lozano, Piera, Torrent, I. C. Simó, Franco, Palomero, Bodí...